

«ТӨРӨӨБҮТ ЛИТЕРАТУРА» ҮӨРЭХ БИРИДИМИЭТИН УОПСАЙ ХАРАКТЕРИСТИКАТА

«Төрөөбүт литература» бырагыраама Российской Федерация Үөрэбин министиэристибэтэ бигэргэптить литература үөрэбин федеральной судаарыстыбаннай стандартын методологиятын төрүттэригэр уонна дидактикаҕа ирдэбиллэригэр олобулар.

Литератураны үөрэтии өй-сүрэх мөккүөрүн ырытан ылыныыга, дириҥ, улаҕалаах толкуйу арыыйыга туһуланар. Уус-уран литература киһини киһи онорор, духовнай, сирдээх өрүттэрин үөскэтэр.

«ТӨРӨӨБҮТ ЛИТЕРАТУРА» ҮӨРЭХ БИРИДИМИЭТИН ҮӨРЭТИИ СЫАЛЛАРА
Уус-уран литература духуобунай ис күүһүнэн үөрэнээччи өйүн-санаатын, уйулҕатын уһугуннаран, киһи өй өркөнүн өйдүүргэ, интэриниигэ, киһилии сирдээх майгыга, айымньылаах үлэҕэ, айар, чинчийэр дьоһурга тардыстылаах буолуутун ситиһии.

«ТӨРӨӨБҮТ ЛИТЕРАТУРА» ҮӨРЭХ БИРИДИМИЭТИН ҮӨРЭТИИ СОРУКТАРА
- уус-уран литератураны олобун арахсыспат аргыһын быһыытынан сыаналыыр ааҕааччыны иитиһи;

- уус-уран айымньыны тус суолталаахтык, эстетическэй таһымынан ылынар дьоһуру сайыннары;

- төрөөбүт норуотун духуобунай күүһүнэн ийэ тыынын иитиһэхтээбит сахалыы саналаах, айыы тыыннаах киһини иитиһи;

- биригэ олоһор, аймах, уруу омукар, нуучча уонна аан дойду норуоттарын чулуу айымньыларын үтүө тыынын интэриниигэ тардыстылаах, норуоттар үтүө, доһордуу сыһыаннаһыларын – олох сайдыытын тутулугун курдук өйдүүр лиичинэни иитиһи.

ЫТЫК ӨЙДӨБҮЛЛЭРИ ИНЭРИИ (ЛИЧНОСТНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ) ТҮМҮГЭ

Төрөөбүт дойду гражданина буоларга иитиһи

- Быраабын билэр, эбээһинэһин толорор гражданин иитиллэн тахсар;
- Тулалыыр дьон бырааптарын, сокуонна сөп түбэхэр интэриэстэрин убаастыыр;
- Уус-уран айымньыларга көстөр түгэннэрин холобур оностон, дьиэ кэргэн, түмсүү, төрөөбүт дойду, төрөөбүт түөлбө олоһор көхтөөхтүк кыттар;
- Күүһүнэн өттөйүү, туоратыы көрүннэрин омнуолуу көрөр, ылыммат;
- Араа социальной институттар киһи олоһор оруолун өйдүүр;
- Уус-уран айымньы уонна тус бэйэ олобун көстүүлэригэр олобулар, гражданин сүрүн эбээһинэһин, көнүлүн, быраабын өйдүүр, араас алтыһыы быраабылатын нуорматын тутуһар;
- Уус-уран айымньы холобуругар олобулар, өйдөһүү, өйөһүү, көмөлөһүү сыаннастарын ылынар, олоһор туһанар.

Төрөөбүт дойдуга бэриниилээх буолууга иитиһи

- Российской Федерация уонна тас дойдулар уус-уран айымньыларын холобуругар Россия гражданинын оруолун өйдүүр, төрөөбүт тылы, историяны, култуураны билиигэ интэриэстээх буоларга дьулуһар;
- Россия дойдутун ситиһиилэринэн киэн туттар (наука, искусство, спорт, технология, үлэ);
- Россия символларыгар, судаарыстыба бэлиэ күннэригэр, история, айылҕа пааматынньыктарыгар, норуот үгэстэригэр убаастабыллаахтык сыһыаннаһар.

Өй-санаа, сир-майгы өттүнэн иитиһилээх буолуу

- Уус-уран литератураҕа көстөр дьоруойдар үтүө сирдэрин, майгыларын сэнээри;
- Бэйэни сыаналанар, олоһурбут сыаннастарга сирдэтэн тулалыыр дьон майгытын кэтээн көрөр, ол туохха тиэрдиэн сөбүн ырыналыыр;
- Мөкү өрүтү ылыммат, уопсустубаҕа уонна тус эйгэтигэр көнүл уонна эппиэтинэстээх.

Кэрэни сэнээрэргэ иитиһи (эстетическэй)

- Араас норуоттар уонна бэйэ норуотун искусстволарын, үгэстэрин, айар үлэлэрин, литератураларын сэнээри, үтүө өрүттэрин өйдөөһүн;

- Уус-уран литература уонна култуура норуоттар алтыһар эйгэлэрэ, бэйэ норуотун билиһиннэри түһүлгэтэ буоларын өйдүүр;
- Искусство араас көрүнэр холонон көрөргө дьулуһар.

Этин-хаанын сайыннаар, чэгиэн туруктаах, чөл өйдөөх-санаалаах личноһы иити

- Бэйэ олоһун уопутугар уонна аабыга тирэбирэн, олох сыаннаһын өйдөөһүн;
- Чөл олоххо тардыһы, бэйэ доруобуйатыгар эппиэтинэстээхтик сыһыаннаһы;
- Куһаҕан дьаллык киһи этигэр-хааныгар, өйүгэр-санаатыгар мөкү өттүнэн дьайарын өйдүүр, куйаар ситиминэн алтыһыга, үөрэниигэ сэрэхтээхтик сыһыаннаһар, интернетти туһаныы быраабылатын тутуһар;
- Балысханнык уларыа турар аныгы олох хаамыытыгар чөл эйгэтин ыһыктыбат, ылыммыт уопутун сыаналыыр, салгыы сайдарга соруктары туруорунар;
- Бэйэ личноһун уонна атын дьону ылынар сатабыллаах;
- Уус-уран литература уонна олоһу кэтээн көрүү холобурдарыгар тирэбирэн, бэйэ уонна туора дьон ис туругун өйдүүр;
- Бэй ис туругун сатаан салайар;
- Уус-уран литература амйымныларын холобурдарыгар олоһуран, бэйэ ис туругун сыаналанарга дьулуһар, бэйэ уонна туора дьон алҕаһыыр бырааптаахтарын өйдүүр.

Үлэбэ иити

- Араас соруктары быһаарарга көхтөөх кыттыыны ылар, араас соруктары көбүлүүр, былаанныыр, быһаарар, толорор;
- Араас идэни интэриэһиргиир, уус-уран литератураҕа көстөр араас идэлээх дьоруойдары сэнээрэр;
- Үөрэх киһи олоһун олуга буоларын билэр, олоһун устата туһанар сатабылларгын инэрэрин өйдүүр;
- Идэ эйгэтигэр адаптацияланарга бэлэмнэнэр;
- Үлэ түмүгүн убаастыыр;
- Бэйэ уонна уопустуба интэриэстэрин учуоттаан, үөрэҕи салайыныы траекториятын толкуйдуур, олоһун былаанныыр.

Экологическай иити

- Социальной уонна естественнэй наукаларга ылбыт билиини тулалыыр эйгэбэ дьайарга, сыаналыырга туһанар;
- Экологическай култууратын таһымын үрдэтэр, экологическай кыһалҕа глобальной суолталаабын өйдүүр;
- Тулалыыр эйгэни айгыратыы мөкүтүн билэр, экология кыһалҕатын сырдатар уус-уран айымнылар сүрүн санааларын өйдүүр, ылынар;
- Киһи уонна айылҕа быстыспат ситимнэрин өйдүүр, айылҕаны харыстыырга гражданин быһыытынан оруолун билэр;
- Экологическай хайысхалаах үлэбэ кыттарга бэлэм.

Научнай өйдөбүл сыаннастарын ылынарыгар иити

- Аныгы кэм научнай өйдөбүллэригэр тирэбирэн, киһи, айылҕа, уопустуба быстыспат сибээстээхтэрин өйдүүр;
- Тылы туһаныы уонна аабы култууратын баһылыыр, олоһу көрүүгэ көмөтүн өйдүүр;
- Чинчийэр үлэ сүрүн өрүттэрин билэр;
- Бэйэ уонна кэллэктиип чөл туруктаах буолуутугар кэтээн көрүү, уопуту ырыналааһын туһатын өйдүүр.

ҮӨРЭХ САТАБЫЛЛАРЫН (МЕТАПРЕДМЕТНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ) ИНЭРИИ ТҮМҮГЭ

- Үөрэнээччи бэйэтин үлэтин сатаан салайынар, билиигэ-көрүүгэ тардыстылаах, араас үөрэх биридимиттэрин билиилэрин, ньымаларын табан түмэн туһанар, ырытар кыахтаах буолар;

- Инэриммит билиитин, сатабылын үөрэх ханнык баҕарар хайысхатыгар табан туһанар, ситимнээн, тэннээн көрөр дьоһуру баһылыыр;

- Бэйэтин көрүүтүн итэҕэтиилээтик, түөрүйэ, быраактыка ньымаларынан дакаастыыр, ону тылынан да, суругунан да сатаан тиэрдэр кыахтаах;

- Үөрэх салааларын атын көрүгнэриттэн инэриммит билиилэрин сатаан аттаран туһанар кыахтаах.

ТУСТААХ ҮӨРЭХ БИРИДИМИЭТИН (ПРЕДМЕТНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ) ҮӨРЭТИИ ТҮМҮГЭ

- Аабыы сүрүн көрүгнэрин баһылыыр;
- Кыра кэрингнээх айымньыны өйтөн хоһоонноохтук аабыы ньымаларын баһылыыр, ааҕарын сөбүлүүр;
- Уус-уран айымньыны аабыыга тардыстар;
- Кыра кэрингнээх айар уонна өйтөн суруйар дьоһурга сыстар;
- Норуот тылынан уус-уран айымньытын, көрүгнэрин туһунан өйдөбүллээх;
- Тылынан айыы ньымаларын билэр;
- Хоһоонунан уонна кэпсээнинэн айыы өйдөбүллэрин араарар;
- Норуот тылынан уонна уус-уран литература ситимин өйдүүр.

5 кылаас

I. Норуот тылынан уус уран айымньыта

1.Норуот өркөн өйө, ытык тыла

Өс хоһоон

Киһи майгытын-сигилитин, тулалыыр эйгэ, айылҕа, үөрэх, олох туһунан өс хоһоонноро.

Таабырын

Тулалыыр эйгэ, дьон сыһыанын, кыыл-сүөл, айылҕа туһунан таабырыннар.

Чабырҕах

Аабыы, ырытыы. Сылгыны хоһуйуу. Ахсаан чабырҕаҕа

Аабыы, сэхэргэһии. С.А. Зверев-Кыыл Уола. Былыргы чабырҕахтар.

Бэйэ аабыыта. Дьүлэй Бүөкээн. Билбит-көрбүт.

Остуоруйа

Аабыы, ырытыы. Биэс ынахтаах Бэйбэрикээн эмээхсин.

Аабыы, сэхэргэһии. Үчүгэй Үөдүйээн.

Бэйэ аабыыта. Чаачахаан уонна Алаа Моҕус. Ким өйдөөбө. (эбээн остуоруйата))

Олоҕо

Аабыы, ырытыы. С.С. Васильев. Мөнгүрүүр Бөҕө.

Аабыы, сэхэргэһии. С.Васильев. Айыы Дьураҕастай.

Бэйэ аабыыта. Ньунгүрмэк (эбэнки олонхото)

II.Норуот тылынан уус-уран айымньытыттан литератураҕа

Чабырҕах

Аабыы, ырытыы. П.Н.Тобуруокап. Тараас туһунан чабырҕах.

Аабыы, сэхэргэһии. Өксөкүлээх Өлөксөй. Билбит-көрбүт.

Бэйэ аабыыта. М.Матахова. Алаа харах, аҥаар кулгаах.

Остуоруйа

Аабыы, ырытыы. С.Р.Кулачиков-Эллэй. Чурум-Чурумчуку.

Аабыы, сэхэргэһии. Т.Е. Сметанин. Күөрэгэй

Бэйэ аабыыта. А.Д. Неустроева. Саһыл, эһэ уонна оҕо. Оҕонньордоох эмээхсин.

М.Федотова-Нулгынэт. Биэс быраат тарбахтар

III. Уус-уран литература

1. Олох туллар туттаахтара

Аабыы, ырытыы. Н.Е.Мординов-Амма Аччыгыйа. Ийэ (“Сааскы кэм” романтан). С.П. Данилов. Мин аҕам.Софр.Данилов. Икки суол.

Аабыы, сэхэргэһии. С.Р. Кулачиков-Эллэй. Таптыабын ийэни.Николай Тарабукин. Ийэм кэпсиирэ.

Бэйэ аабыыта. В.Тарабукин. Ийэм хомуна. Николай Тарабукин. Ийэм унуоҕар иһэн.

2. Мин киһибин

(7 чаас)

Аабыы, ырытыы. С.П.Данилов. Олонхо оҕото. Эрилик Эристиин. Хачыгыр.

Аабыы, сэхэргэһии. Н.Г. Золотарев-Якутскай. Ханкы. Соболон.

Бэйэ аабыыта. Д.К. Сивцев-Суорун Омоллоон. Ороһооспо киэһэ. Н.И. Спиридонов-Тэки Одулок. Хаарга суоллар.

3. Ийэ тыл - норуот тыына

Аабыы, ырытыы. А.А. Иванов-Күндэ. Төрөөбүт тыл. С.П. Данилов. Саха саната.

Аабыы, сэхэргэһии. Софр.П. Данилов. Сахалыы сангарар туһугар.

Бэйэ аабыыта. В.М. Новиков-Күмнүк Уурастырап. Саха тыла.

4. Ийэ айылҕа уонна киһи

Аабыы, ырытыы. А.Е. Кулаковскай-Өксөкүлээх Өлөксөй Үрүйэ. В.М. Новиков-Күмнүк Уурастырап. Көлүкэчээн. С.П. Данилов. Кыһынны күн.

Аабыы, сэхэргэһии. Сэмэн Тумат. Улуу кыыл тыына

Бэйэ аабыыта. С.Р. Кулачиков-Эллэй. Кыһын.

5. Киһи үтүө майгыта, сизэрэ - олох сүннэ

Аабыы, ырытыы. А.И. Софронов-Алампа. Дүһүн кубулуйумтуо.

Аабыы, сэхэргэһии. С.А. Саввин-Күн Дьирибинэ. Тураахтаах күүдээх.

Бэйэ аабыыта. Н.Заболоцкай. Хоһууттар.

6. История, олох, киһи

Аабыы, ырытыы. Д.К. Сивцев-Суорун Омоллоон. Чөөчө. Н.М. Заболоцкай-Чысхаан. Сайылыкка.

Аабыы, сэхэргэһии. И.Е. Винокуров-Чабылбан. Хайыһар. Уйбаан Нуолур. Чооруона – саллаат оҕото.

Бэйэ аабыыта. И.Д. Избеков-Уустаах Избеков. Оотуй уонна Тоотуй.

7. Толкуйдаах, үлэһит киһи олоҕу онорор

Аабыы, ырытыы. П.А. Слепцов-Ойуунускай. Оҕо куйуурдуу турара. Т.Е. Сметанин. Мэхээлэчээн булчут кэпсээннэрэ.

Аабыы, сэхэргэһии. В.С. Яковлев-Далан. Тэппэй боччумурар.

Бэйэ аабыыта. С.А. Попов-Тумат. Батыһыннарыылаах биэ.

6 кылаас

1. Норуот өркөн өйө ытык тыла – олох укулаата

Номохтор, сэхэн, үһүйээн

Аабыы, ырытыы. Майаҕатта Бэрт Хара.

*Аабыы, сэхэргэһии.*Омоҕой Баай уонна Эллэй Боотур

Бэйэ аабыыта. Сэргэ туруоруута. Мас Мэхээлэ тустуулар.

Ытык тыл – алгыс тыл

Аабы, ырыты. Ыһыах алгыһа

Аабы, сэхэргэһи. Аал уот алгыһа. Балыксыт алгыһа

Бэйэ аабыта. Байанай алгыһа.

Олонхо

Аабы, ырыты. С.С. Васильев. Эрчимэн Бэргэн.

Аабы, сэхэргэһи. П.П. Ядрихинской-Бэдьээлэ. Дьырыбына Дьырылыатта.

Бэйэ аабыта. Н.И. Степанов-Ноорой. Күн Эрили.

II. Уус-уран литература

1. Олох туллар тутаахтара

Аабы, ырыты. Н.Е. Мординов-Амма Аччыгыһа. Аба диэн күндү киһи (“Сааскы кэм” романтан). Семен Маисов. Ийэм кэпсиир (романтан быһа тарды)

Аабы, сэхэргэһи. Софр.П. Данилов. Ийэ барахсан. Платон Ламутскай. Ийэм бэлэбэ.

Бэйэ аабыта. С.П. Данилов. Биһиги кырдыабаастарбыт. Н.Харлампьева. Аба туһунан.

4. Төрөөбүт сир ытык өйдөбүлэ

Аабы, ырыты. А.А. Иванов-Күндэ. Кии сыта.

Аабы, сэхэргэһи. М.Д. Ефимов. Сахалыы.

Бэйэ аабыта. Софр.Данилов. Олбуор түгэбээр. Л.А. Попов. Хоптолор.

2. Киһи үтүө майгыта, сирэ - олох сүннэ

Аабы, ырыты. А.И. Софронов. Куоратчыт. С.А. Саввин-Күн Дьырибинэ. Көбүөхтүүрүн аанһа күөх кииргэс.

Аабы, сэхэргэһи. А.Е. Кулаковскай-Өксөкүлээх Өлөксөй. Кэччэгэй баай..

Бэйэ аабыта. Н.А. Лугинов. Чыркымай.

Өй, тулуур, дьулуур, таптал – киһи буолуу суола

Аабы, ырыты. Д.К. Сивцев-Суорун Омоллоон. Чүөчээски.

Аабы, сэхэргэһи. Софр.П.Данилов. Туундара уонна икки киһи.

Бэйэ аабыта. А.Варламова-Айысхаана Сүлүһүннээх иннэ.Куорат уола Бүөккэ.

3. Айылба, киһи, истинг изйи

Аабы, ырыты. П.А. Ойуунускай. Таатта үрэх үрдүгэр.. В.М. Новиков-Күннүк Уурастырап. Олох.

Аабы, сэхэргэһи. В.Е. Васильев-Харысхал. Эһэм эһэтэ.

Бэйэ аабыта. Г.Н. Курилов-Улуру Адо. Харса оонньуур харалдьыктарым.

4. Аба дойдуга көмүскэлигэр

Аабы, ырыты.Т.Е. Сметанин. Егор Чээрин. И.Д. Винокуров-Чабылбан. Герой туһунан ырыа.

Аабы, сэхэргэһи.И.И. Артамонов. Мин мантан сэриигэ барбытым. Н.А. Лугинов.

Нуоралдьыма чаранар.

Бэйэ аабыта. И.Эртюков. Орденнары кэтин

5. Түөрт атахтаах доҕотторбут

Аабы, ырыты. Н.А. Лугинов. Кустук.

Аабы, сэхэргэһи. С.А. Попов-Тумат. Ымыылаах ыт.

Бэйэ аабыта.В.М. Новиков-Күннүк Уурастырап. Үрүмэччи манан ат. В.А. Тарабукин. Сындыыс. В.Е.Васильев-Харысхал. Турабааскы.

7 кылаас

I. Норуот өркөн өйө ытык тыла – олох укулаата

Норуот ырыата

Аабыы, ырытыы. С.Зверев. Сарсын, сарсын сарсыарда.

Аабыы, сэхэргэһии. Уол оҕо барахсан. Өлүөнэ өрүс.

Бэйэ аабыыта. Ат ырыата. Бүлүү өрүс.

Үһүйээн, номох, сэхэн

Аабыы, ырытыы. Суруктаах хайа.

Аабыы, сэхэргэһии. Манчаары норуот номоҕор

Бэйэ аабыыта. Кунай хотуурдаах.

Олонхо

Аабыы, ырытыы. Дыырай Бэргэн.

Аабыы, сэхэргэһии. Ат уола Атылаами (Долган олонхото).

Бэйэ аабыыта. Д.Слепцов. Көтөнр Мүлгүн

II. Сахалыы бастакы суругунан айымныы

А.Я. Уваровскай

Аабыы уонна ырытыы. Ахтыылар.

Бэйэ аабыыта. Ахтыылар.

III. Уус-уран литература

1. Саха уус-уран литературатын төрүттээччилэр

А.Е. Кулаковскай-Өксөкүлээх Өлөксөй

Аабыы, ырытыы. Өрүс бэлэхтэрэ

Аабыы, сэхэргэһии. Хомус

Бэйэ аабыыта. Куорат кыргыттара.

А.И. Софронов-Алампа

Аабыы, ырытыы. Төрөөбүт дойду

Аабыы, сэхэргэһии. Ыччат сахаларга

Бэйэ аабыыта. Кэччэгэй кэриэһэ суох

Н.Д. Неустроев

Аабыы, ырытыы. Сэмэнчик

Бэйэ аабыыта. Муммут оҕо кэпсээнэ.

2. Уран тыл уустара

П.А. Слепцов-Ойуунускай

Аабыы, ырытыы. Өрүөл кэриэһэ

Аабыы, сэхэргэһии. Син биир буолбаат!

Бэйэ аабыыта. Сүүс сыллаах былаан

Н.Е. Мординов-Амма Аччыгыйа

Аабыы, ырытыы. Сааскы кэм(быһа тардыы).

Аабыы, сэхэргэһии. Маннайгы учууталбар

Бэйэ аабыыта. Кэрэх абааһыта

С.С. Яковлев-Эрилик Эристиин

Аабыы, ырытыы. Соһуччу үөрүү

Аабыы, сэхэргэһии. Революция уолаттара.

Бэйэ аабыыта. Маарыкчаан ыччаттара (быһа тардыы)

С.Р. Кулачиков-Эллэй

Аабыы, ырытыы. Төрөөбүт дойдубар

Аабыы, сэхэргэһии. Сырдык ый сыырдарбар. Сааскы.

Бэйэ аабыыта. Самыыр. Күн уураһыта.

Д.К. Сивцев-Суорун Омоллоон
Аабыы, ырытыы. Бэйэтэ эмтиэкэ. Ачаа.
Аабыы, сэхэргэһии. Дорообо, крїх тыам!
Бэйэ аабыыта. Ырыкыныап ыыспата.
В.М. Новиков-Күннүк Уурастыырап
Аабыы, ырытыы. Лоокууттуун кэпсэтии.
Аабыы, сэхэргэһии. Быраһаай мороду доҕоруом
Бэйэ аабыыта. Сааскы сарсыарда. Саха сайына

3. Оҕо дьон олоҕо, кыһалбата, үөрүүтэ

А.Д. Неустроева
Аабыы, ырытыы. Тиргэһиттэр
Аабыы, сэхэргэһии. Оҕолор
Бэйэ аабыыта. Куттамсах куһаҕан

Н.М. Заболоцкай-Чысхаан
Аабыы, ырытыы. Болот моһуогуруулар
Бэйэ аабыыта. Туундараҕа.

Н.Г. Золотарев-Якутский
Аабыы, ырытыы. Маннайгы сааланы
Аабыы, сэхэргэһии. Үөрэх уонна булт
Бэйэ аабыыта. Моҕотой лэппиэскэтэ. Ийэ анды.
А.В. Кривошапкин
Аабыы, ырытыы. Хуркакит.
Аабыы, сэхэргэһии. Хара тыа хаһаайына.
Бэйэ аабыыта. Эһэ иэстэһиитэ.
История, олох, киги
Аабыы, ырытыы. Р.А. Кулаковскай. Аан аһылынна.
Аабыы, сэхэргэһии. Болот Боотур. Уһуктуу.
Бэйэ аабыыта. С.Васильев. Улуу Ильмень.И.Эртюков. 19-с биригээдэ иһэр.
5. Киһи, кини уйулбата
Аабыы, ырытыы. Т.Е.Сметанин. Ньургунун уонна Лоокуут.
Бэйэ аабыыта. Н.М.Заболоцкай-Чысхаан. Мааппа.

8 кылаас

Норуот өркөн өйө, ытык тыла.

Норуот ырыалара. С.А.Зверев – Кыыл Уола “Улуу Москуба туһунан тойук”, “Бөх чабычабын ырыата”

Миф. Дьыл оҕуһа. Ый кыыһа. Этинг сүгэтэ.

Олонхо. Кыыс Дэбилийэ. Шокшыл Мерген.

Мэнэ тааска суруктар. Күл Тэгин мэнэ тааһын улахан суругуттан быһа тардыы.

Уус-уран литература.

Өй – сүрэх, дьол – сор мөккүөрэ. А.Е.Кулаковскай – Өксөкүлээх Өлөксөй “Сайын кэлиитэ”, Кырасыабай кыыс”, А.И.Софронов – Алампа “Дьол икки Сор икки”, “Таптал”, Н.Д.Неустроев “Кукаакы кулуба”, “Сахаада”, П.А.Ойуунускай “Улуу Куданса”, “Ийэм Дьэбдэкиэй унуоҕар”.

Олох эргирэ, кыһалбата. А.А.Иванов – Күндэ “Кэнэбэски кэскил”, “Күүстээхийэ санаабыт”, С.С.Яковлев – Эрилик Эристиин “Кэриэс туолуута”, “Аймалҕан”, С.Р.Кулачиков – Элэй “Аҕам”, “Ол түүн”, Д.К.Сивцев – Суорун Омоллоон “Аанчык”, “Охоноон”.

Кэм – кэрдии, киһи, норуот. Н.Г.Золотарев – Николай Якутскай “Көмүстээх үрүйэ”, С.П.Ефремов “Ини-бии”.

Сүрэх тылынан. Н.А.Габышев “Төрөөбүт буор”, Г.Г.Вешников – Баал Хабырыыс “Ньургунуннар”, И.Е.Федосеев – Доосо “Сардаана”, М.Д.Ефимов “Таптаа”.

Өй ууһун күүһэ. Г.С.Угаров – Угаалаах “Баһырҕас”, “Долбор сулуһа”.

Үтүө – мөкү эргиирэ. С.П.Данилов “Дьону үөрдэ сырыттарбын”, Е.П.Неймохов “Сайсары күөлгэ түбэлтэ”, А.Е.Варламова – Айысхаана “Үргүөрдээх кэм үнүгэстэрэ”.

Мин дойдум – Саха сирэ. И.М.Гоголев – Кындыл “Сахам сирэ барахсан”, “Хомус”, В.Н.Потапова “Ураты киһи буолуохпун”, “Мин дойдум – Саха сирэ диэммин”, Н.И.Харлампьева “Саха бэлэхтиир чороону”.

9 кылаас

1.Норуот тылынан уус-уран айымньыта

Олонхо:Олонхо үөскээбит төрдө, олонхо тиэмэтэ, сюжета, сүрүн геройдара,идеята, поэтиката. “Дьулуруйар Ньургун Боотур”.

Норуот уонна история: В.С.Яковлев-Далан “Тулаайах оҕо”, С.Р.Кулачиков - Эллэй “Буурҕа-буулдьа дьылыгар”, М.Д.Ефимов хоһоонноро.

Киһи уонна кини уйулҕата: Николай Денисович Неустроев “Балыксыт”. Николай Максимович Заболоцкай “Мааппа”. Софрон Петрович Данилов “От үрэххэ”. Варвара Николаевна Потапова “Мин бэйэм – күһүннү айылҕабын”, “Чункуйа сункунуур чуумпубар”, “Таптыбын мин бу”, “Оо, дохсун санаа аргыстара”.

Киһи дьылҕата уонна норуот кэскилэ: Анемподист Иванович Софронов – Алампа “Аҕабар”, “Билгэ”. Алексей Елисеевич Кулаковскай – Өксөкүлээх Өлөксөй “Оттоку олук алгыһа”, “Өрүс бэлэхтэрэ”. Платон Алексеевич Ойуунускай “Улуу Куданса”, “Иирбит Ньюкуус”. Семен Петрович Данилов “Саатал”, “Кэс тыл”, “Саха тыла”, “Өбүгэ өһө”, “Арыт”, “Бүппэтэх мөккүөр туһунан баллада”. Ольга Николаевна Корякина – Умсуура “Сахам кыһын дьылҕата”, “Аҕа көлүөнэҕэ”, “Төрөөбүт тыл”. Илья Сергеевич Зверев “Аҕал мин бэйэм дьылҕабын!”, “Саарбахтыыбын”, “Томторук”, “Саҥа күн үүнүүтэ”.

Таптал –киһи истинг иэийитэ: Алексей Кулаковскай “Кырасыабай кыыс”. Анемподист Софронов “Таптал”, “Үрүн тулук эрэ мөлбөстүүр”, “Ньургунуннааҕар ньуолдьаҕай ньуурдаах”, “Уулларбыт хорхолдьун курдук”, “Миигин тоҕо ыллаппаккын?”. Дмитрий Кононович Сивцев-Суорун Омоллоон “Аанчык”. Петр Николаевич Тобуруокап “Сорохтор киһиэхэ кэрэтэ”, “Таптыырга буруй суох”, “Күөрэгэйдиин көрсүһүү”, “Суох, кэбис, тапталым”, “Кэтириинэ, эт эрэ!”. Иван Михайлович Гоголев “Хап-харанан көр эрэ!”, “Тапталлааҕым хараҕа”, “Мин эйиигин таптыыбын”.

Поэт, суруйааччы олоххо анала: Анемподист Софронов “Тугу туойабын?”, “Дьаданыттан тахсыбытым”, “Куоласпын кубулуппашпын”, “Ама билигин”, “Халыан санаабын”. Платон Ойуунускай “Турун, турун, туойун!”, “Ийэм, Дьэбдьиэй, унуоҕар”. Семен Данилов “Ырыа туһунан”, “Миэхэ, айбыт Айылҕам”, “Ырыаһыт буолбут ыраатта”, “Ойуунускайдыын кэпсэтии”. Реас Алексеевич Кулаковскай “Аҕам олоҕо”. Семен Титович Руфов “Киһи Дууһатын көрдөөммүн”, “Поэт дьийэтэ”, “Хоһоон диэн”.